

Nykvarns Centrum en snabb tidsresa 1648 - nutid

Bild och text

Lennart Söderman

Välkomna till en resa i tiden!

Vi skall följa utvecklingen av Nykvarns centrala områden under delar av ortens järn- och pappersbruksepok fram till nutid.

Vi skall även se hur naturen satt sina spår i samhället.

TIDIG KONTAKT MED ÅSEN

Jag och min familj flyttade till Nykvarn 1965. Omgående fick vi kontakt med handeln i centrum och ganska snart fick vi även anledning att besöka "Cykel-Allan" för att laga "punka" eller byta kedja. När man gick på grusvägen, Erik Dahlbergs väg (1) upp till honom, var det uppenbart att han hade sitt hus och verkstad på en skogsbeklädd ås. Det är inte alls ovanligt, då åsen erbjuder en torr boplats.

Låt oss titta närmare på hur rullstensåsarna påverkar vår bygd.

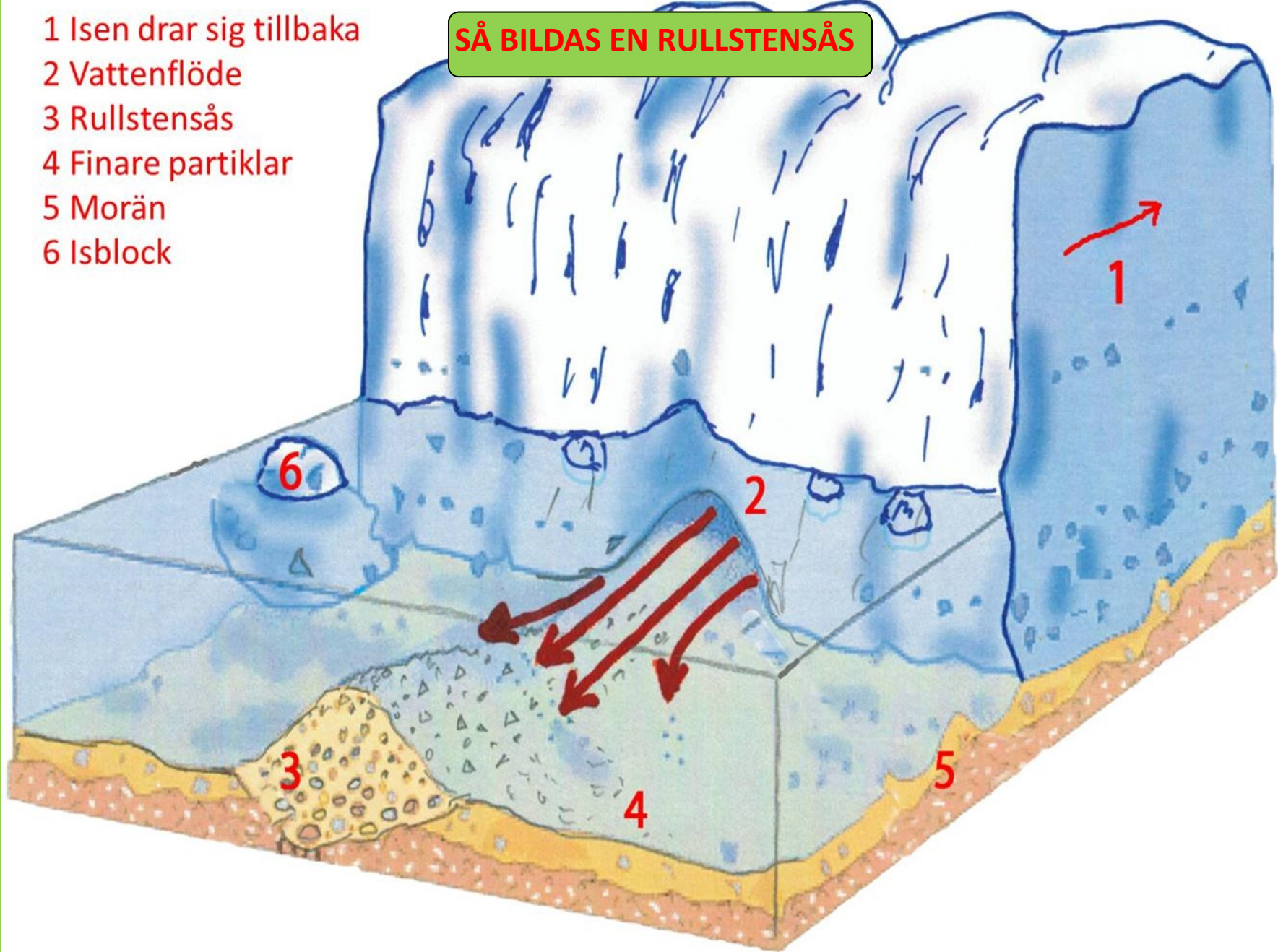
Men först.

Hur bildas en rullstensås?

- 1 Isen drar sig tillbaka
- 2 Vattenflöde
- 3 Rullstensås
- 4 Finare partiklar
- 5 Morän
- 6 Isblock

SÅ BILDAS EN RULLSTENSÅS

För ca 10 000 år sedan stod iskanten i våra trakter. När isen drog sig tillbaka bildades stora isälvar, som drog med sig stenar, grus, sand och mindre partiklar och bildade isälvsavlagringar eller rullstensåsar som vi vanligen säger. Nu skall vi se vilken roll åsarna har spelat i Nykvarns historia.

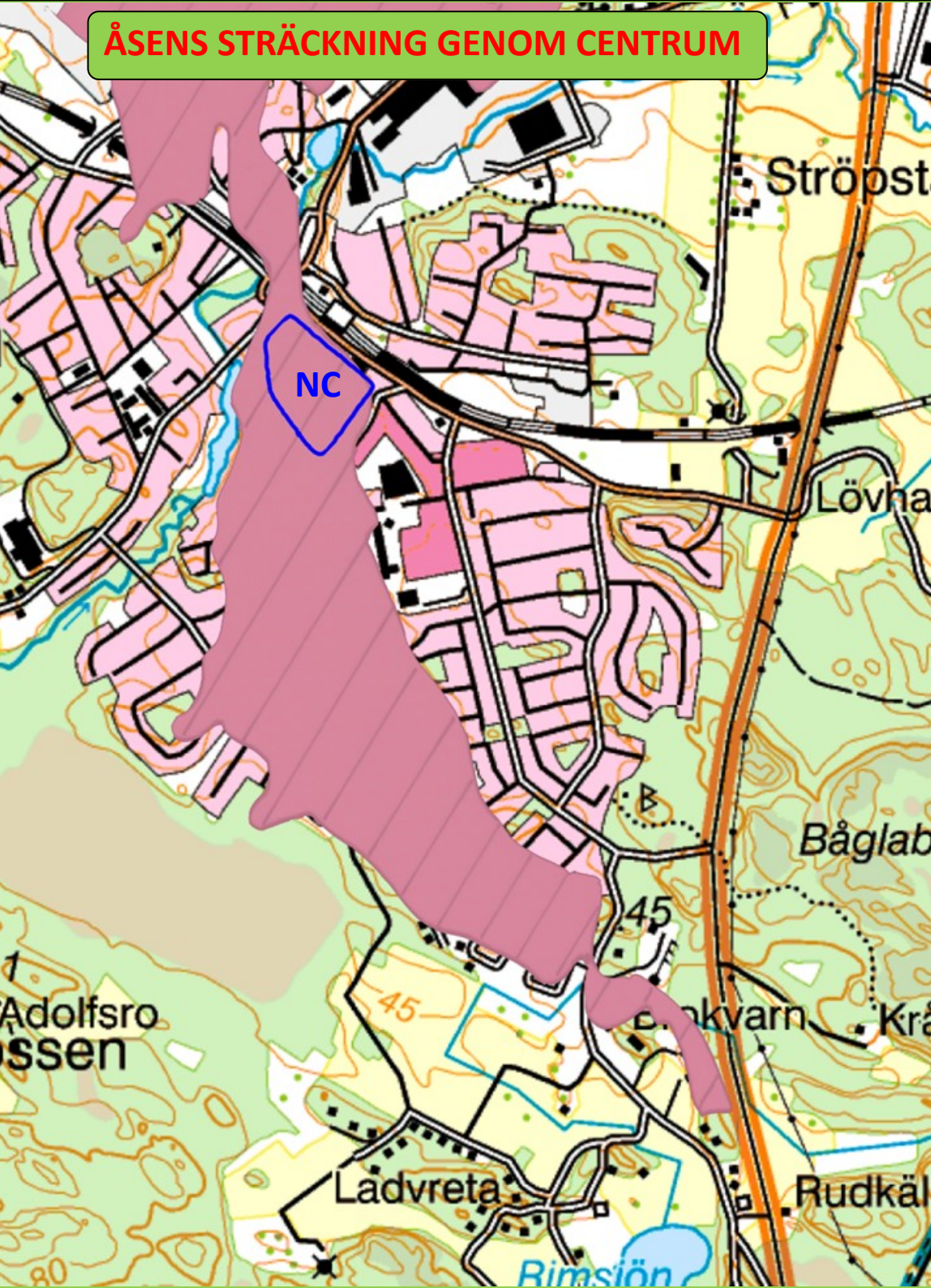
ÅSAR I NYKVARNS KOMMUN

I kommunen finns två åsar, Taxingestråket och Turingestråket, på kartan grönmarkerade. Vid Bommersvik dämmer åsen, så att sjön Yngern skapas. Yngern ligger 5 m högre än Vällingen. Utan ås, ingen Yngern, ingen Turingeån, inget järnbruk, inget pappersbruk. Vår historia hade sett helt annorlunda ut. Troligen hade vi geografiskt sett varit lika Enhörna.

ÅSENS STRÄCKNING GENOM CENTRUM

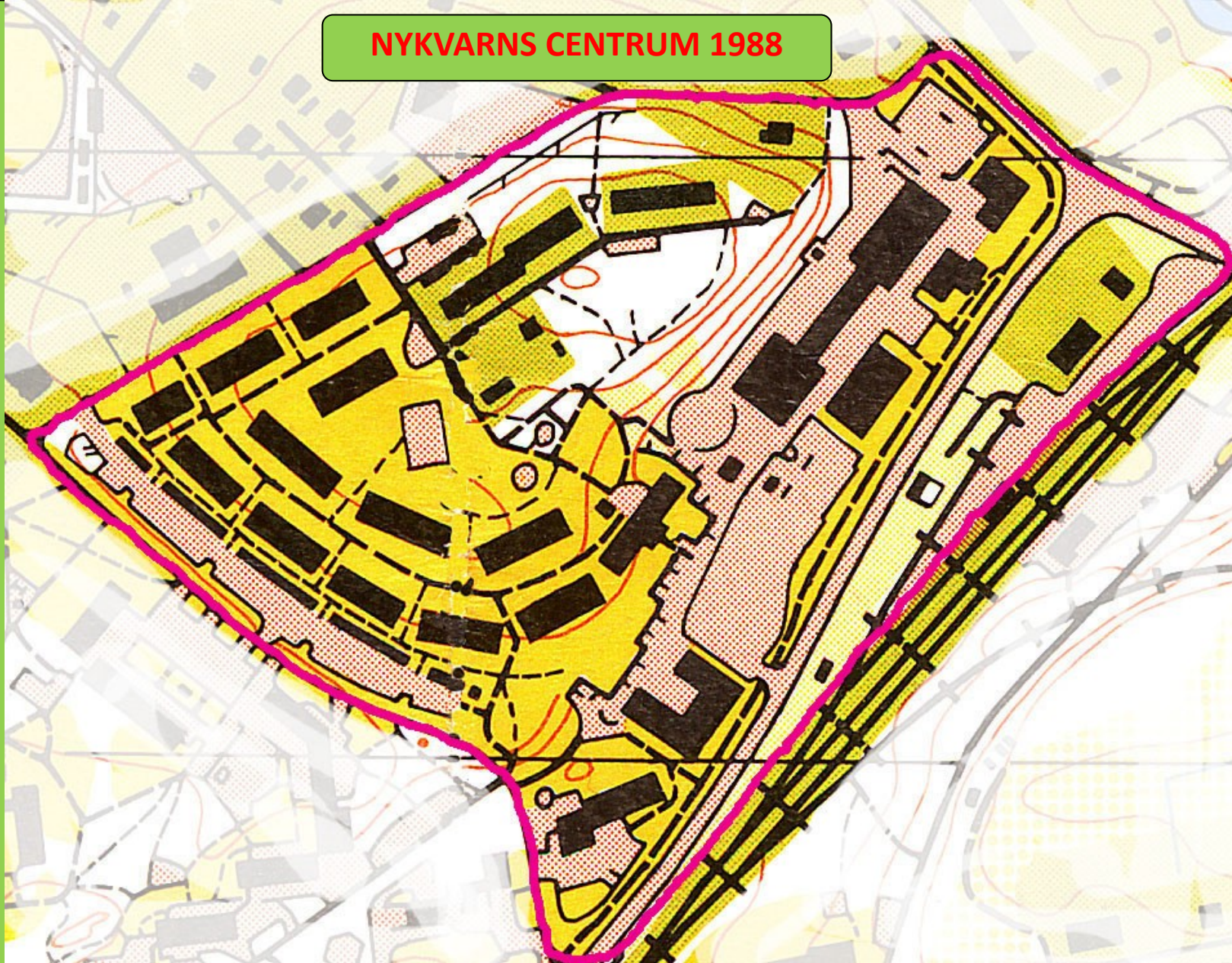

I rosa färg visas rullstensåsens utsträckning genom Nykvarns centrala delar. Den har på ett avgörande sätt påverkat utvecklingen inte bara i centrum utan även vid Brokvarn, där åsen utgjorde råvaran till Cementgjuteriets produkter.

Nu skall vi följa NC-områdets utveckling.

NYKVARNS CENTRUM 1988

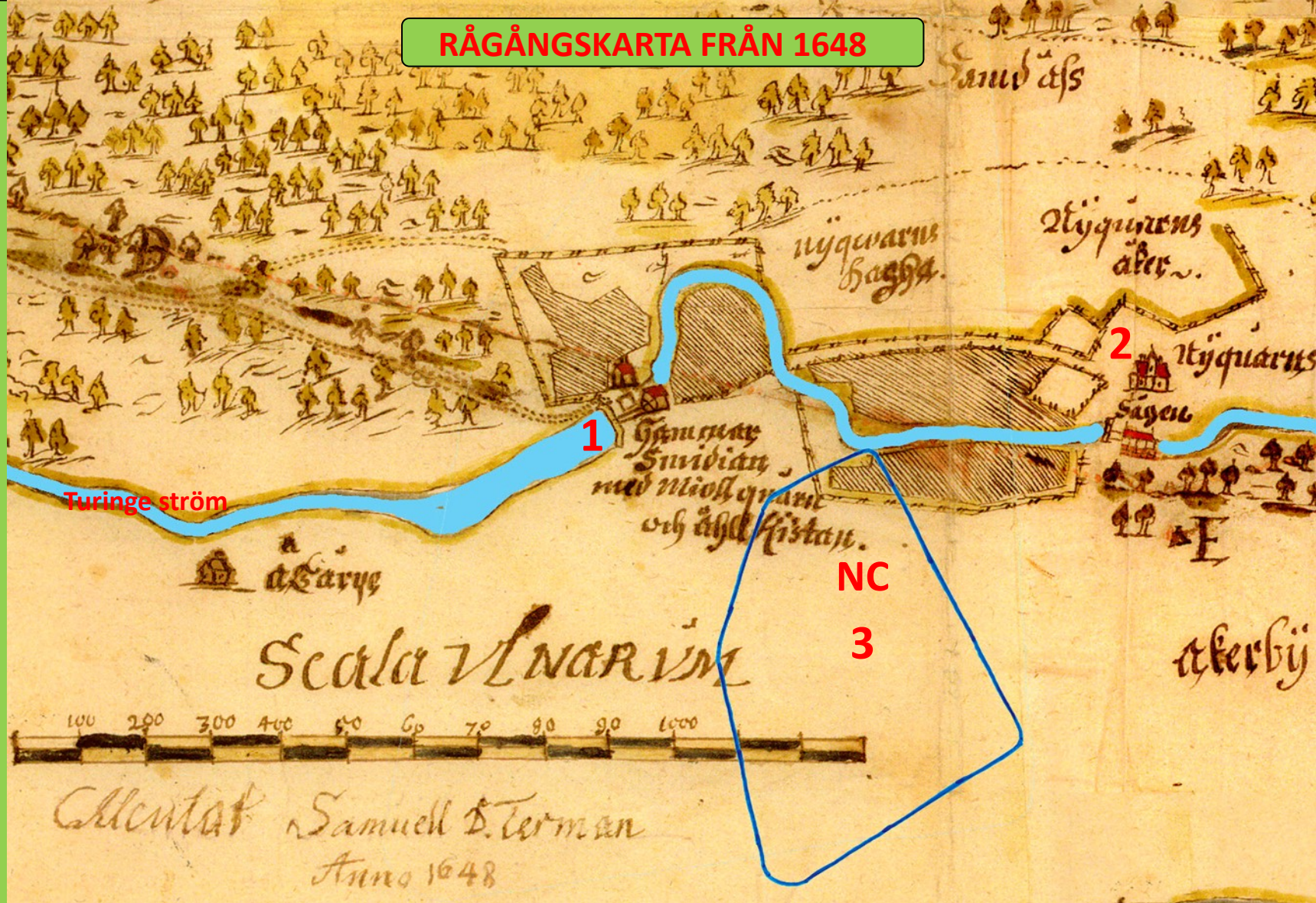

Med denna kartbild vill jag förtydliga vad jag denna gång menar med Nykvarns centrum, NC. Vi skall följa hur området förvandlats från skogsbeklädd ås till handels- och bostadsområde. Viss koncentration ägnas åt den norra delen.

Låt oss nu börja på 1600-talet.

RÅGÅNGSKARTA FRÅN 1648

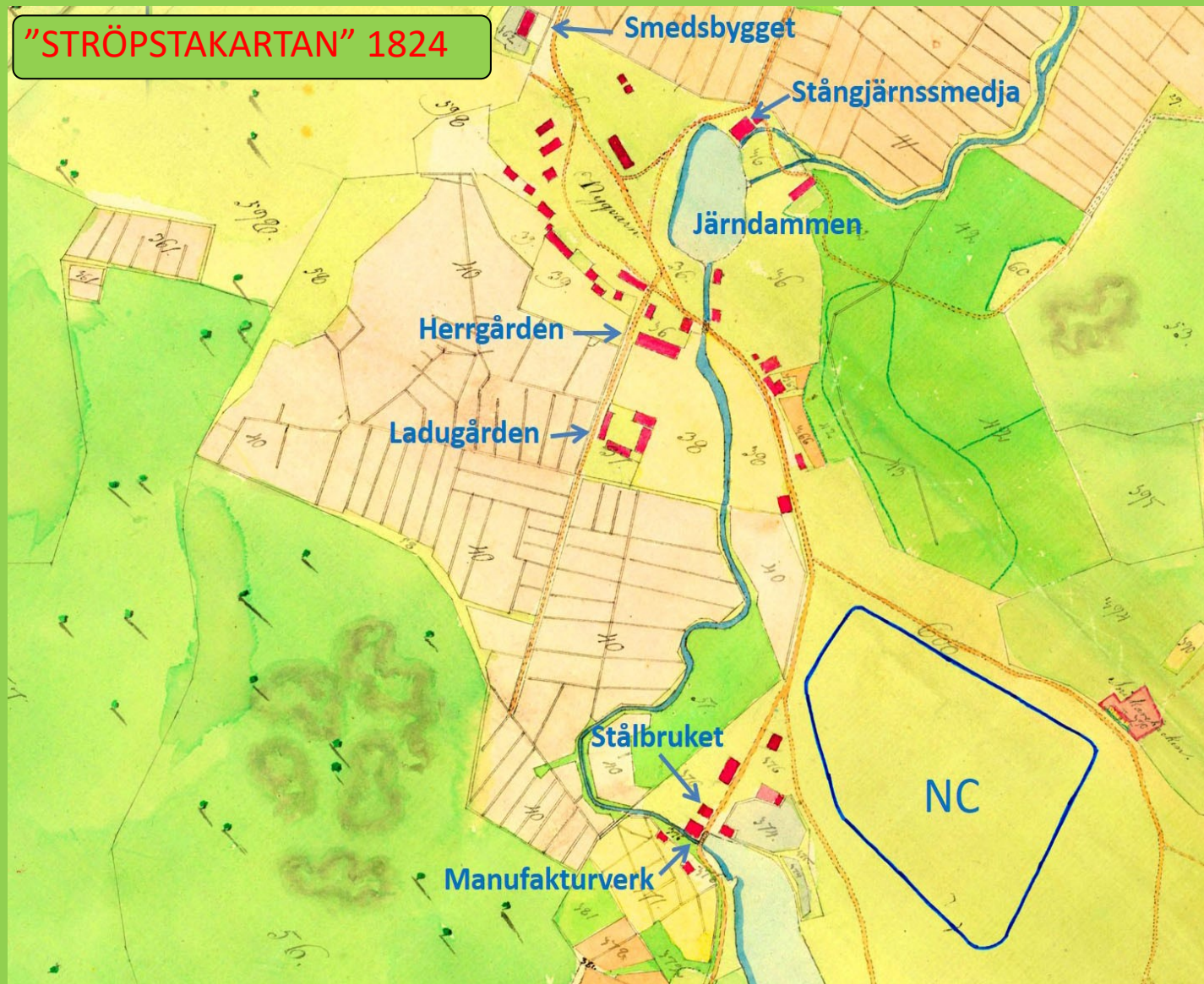
1590 inleder Hans Ulfsson, ägare av Nykvarns bruksegendom, järnbruksepoken i Nykvarn. Då får han tillstånd att bygga en hammarsmedja vid dagens Stålbruksdamm(1). Verksamheten är begränsad.

Vid "herrgårdsfallet" driver han en "Sågeqvarn" (2).

Inte en enda byggnad finns inom området NC (3). På åsen härskar skogen.

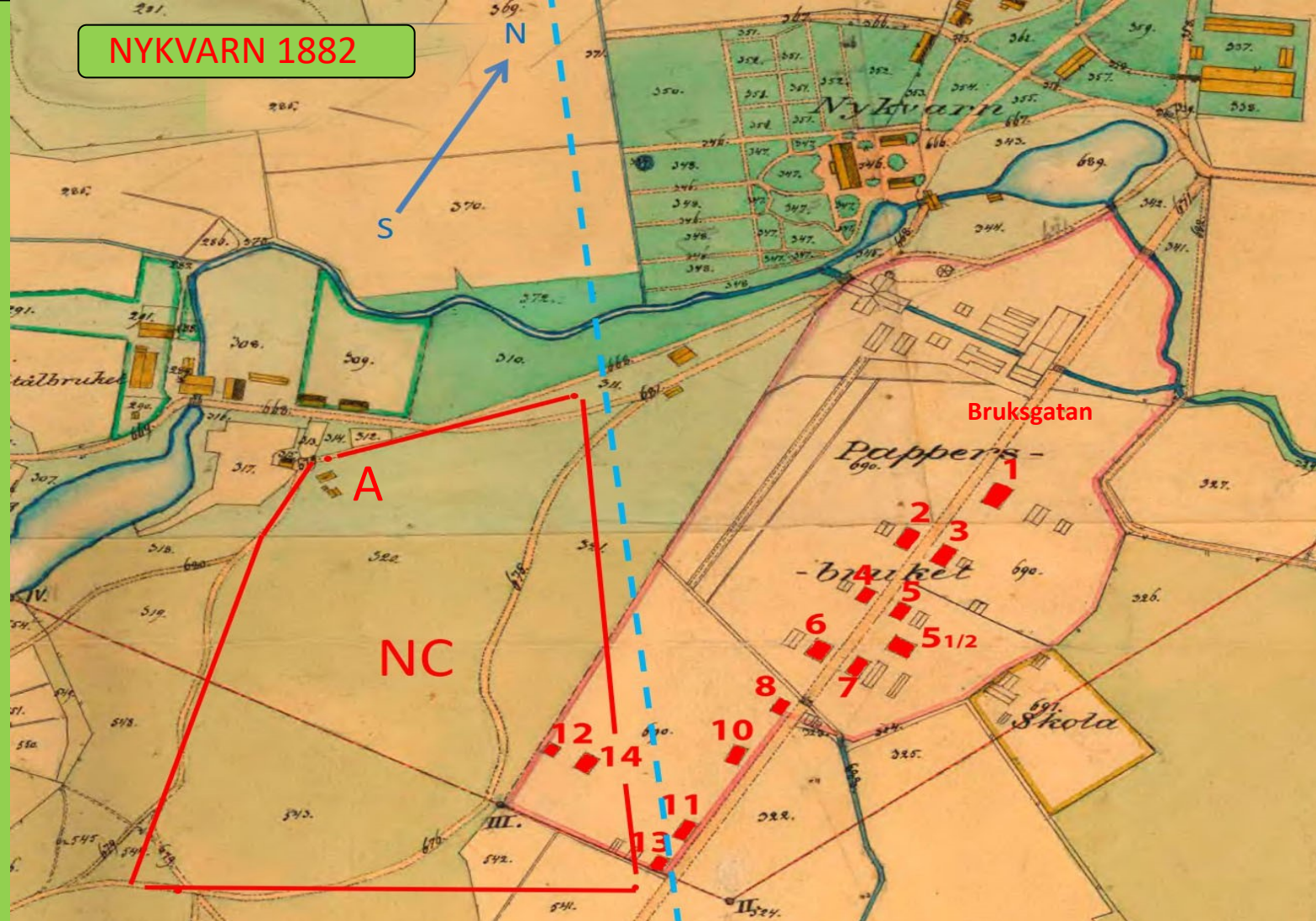

"STRÖPSTAKARTAN" 1824

Vi flyttar fram i tiden till 1824. Nu har det hänt en del i Nykvarn. Abraham Cronström blev 1673 ägare till Nykvarns bruk. Det är han som gör Nykvarn till en bruksort. Han bygger en stångjärnssmedja, ett stålbruk och en smedja eller manufakturverk som det hette på den tiden. Nu säger vi fabrik. Fortfarande ingen bebyggelse i centrum, på området NC.

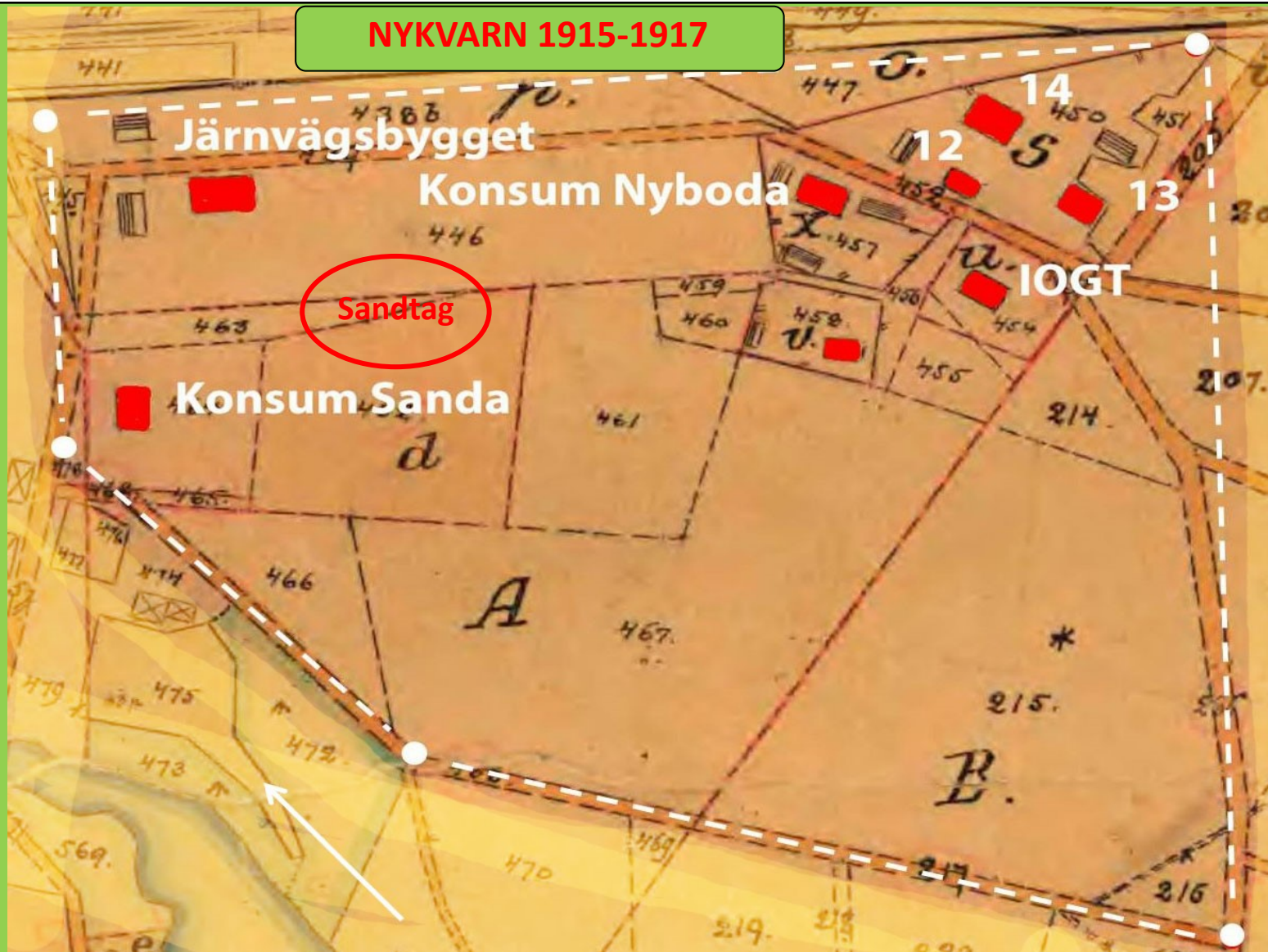

Nu är vi slutet av 1880-talet. Järnbruksepoken är över och Pappersbruket sätter sin prägel på Nykvarn. Bruket byggs under perioden 1848-52 och därefter tillkommer bebyggelsen på Bruksgatan. I utkanten på åsen, på den planare delen, ser vi nu för första gången bebyggelse. Sannolikt är husen vid (A) de första, ladugård, svinhus och vedbod enligt info från brandförsäkringar. Ungefär samtidigt, i Bruksgatans förlängning, har "lägenheterna" 12 och 14 hamnat inom området. Den blåmarkerade linjen markerar läget på kommande järnväg. Då ser man att "lägenhet" 13 hamnat "på spåren", därför flyttades den. Se nästa kartbild.

NYKVARN 1915-1917

Nu har det hänt mer i en del av området. 1895 invigdes järnvägen. För att bygga järnvägsvallen gick det åt stora mängder grus, som man delvis tog från åsen och då skapades ännu mer plan yta att bygga på. Svinhus mm är borta. Förutom 12, 13 och 14 har nu Järnvägsbygget, IOGT, Konsum Nyboda, Mariehill och Konsum Sanda tillkommit.

För att förstå svårigheterna att bygga på åsen för mer än 100 år sedan skall vi titta på ett par bilder.

ÅSEN VID OLIKA TIDPUNKTER

Flygfoto från 1950-talet, **1**

Fortfarande finns mycket skog kvar kring byggnaderna. Man kan lätt föreställa sig en tät skog bara ca 50 år tidigare, då de första byggnaderna tillkom vid utkanten av åsen.

Aktuell bild, mars 2022, **2**

Bilden **1** beskriver inte topografin, men en nytagen bild, visar att branta sluttningar inte var bästa platsen för byggnation i en tid då manuellt arbete krävdes för att flytta schaktmassor.

Låt oss nu minnas några byggnader och dess historia.

1**JÄRNVÄGSBYGGET**

Områdets äldsta byggnad, har historiskt sett alltid hetat Järnvägsbygget (1). Nu har huset fått en skylt med namnet "Fritidsfabriken" (2), som på intet sätt anknyter till historien. Jag är förvånad över att kommunens företrädare inte tagit större hänsyn till Kulturmiljölagens skrivning om "God ortnamnsned", som säger bl.a. att det krävs starka skäl för att ändra ett historiskt namn. Vid byte av funktion kan en ny kombination av för- och efterled vara en bra lösning. Hade man tagit hänsyn till Kulturmiljölagen hade det naturliga namnet varit "Fritidsbygget".

ERIKSBORG

REVY PÅ 1930-TALET, "KVINNAN BAKOM ALLT"

ERIKSBORG/GODTEMPLARLOKALEN/IOGT

Kärt barn har många namn. Logen "Erik Dahlbergs Minne" bildades 1890.

1904 kunde de flytta in i nybyggda lokaler, Eriksborg.

Under årens lopp har huset byggts till och fått olika namn.

Många har säkert minnen från fest, bio, revy, dans, bordtennis mm.

Lokalen revs, brändes 1977.

När Nykvarns Konsumtionsförening öppnade den nya butiken 1911, var den en förebild för kooperativ verksamhet. Det är en vacker byggnad och arkitektoniskt har det upphöjda mittenpartiet med vågformat tak blivit en byggnadsstil, som går igen i flera sammanhang.

Kan man se det på dagens arkitektur?

KONSUM SANDA

1915 utökade Konsum verksamheten och byggde Konsum Sanda, som innehöll både bageri och mejeri. På bilden ser vi t.h. bagarfamiljen Rosengren med sina två barn. Övriga okända. Han blev osams med Konsum och fick flytta. Han hade kanske inte rent mjöl i påsen?

Vi känner igen byggnadsstilen, vackert.

Nu skall vi fördjupa oss i läget på 1910-talet i Nykvarn. Vilken var "snackisen" då?

UTVANDRINGEN FRÅN SVERIGE

- **1850—1920** 1,5 Miljoner personer lämnar landet
- **1907** Nationalföreningen mot emigration bildas
  - Propagerar mot utvandring
  - Bedriver förmedlingsverksamhet
- **1914** Mälarprovinsernas Egnahems AB köper Nykvarns egendom — tomter styckas av

Jo, utvandringen!

Sverige dränerades på värdefull arbetskraft. Många emigrerade. Det blev brist på folk till lantbruk och industri.

Då bildades "Nationalföreningen mot emigration". Man propagerade livligt mot utflyttning och lockade med billigt boende. Föreningen kunde köpa mark, stycka av och skapa boende.

I Nykvarn köpte "Mälarprovinsernas Egnahems AB" Nykvarns egendom 1914 och började stycka av.

Nu förvandlades åsen till bostadsområde med skogstomter.

Vi tittar på en ekonomisk karta från 1952, som speglar det som hände efter 1914.

EKONOMISK KARTA FRÅN 1952

- 1 Järnvägsbygget
- 2 Konsum Sanda
- 3 Högvalla
- 4 Granbacken
- 5 Malma
- 6 Lyckås
- 7 Graneskog
- 8 Filadelfia
- 9 Mariehill
- 10 K Nyboda
- 11 Furuskog
- 12 Vilan
- 13 Åshöjd
- 14 IOGT
- 15 Malmgården
- 16 Missionshuset
- 17 Nr "14"
- 18 Nr "13"

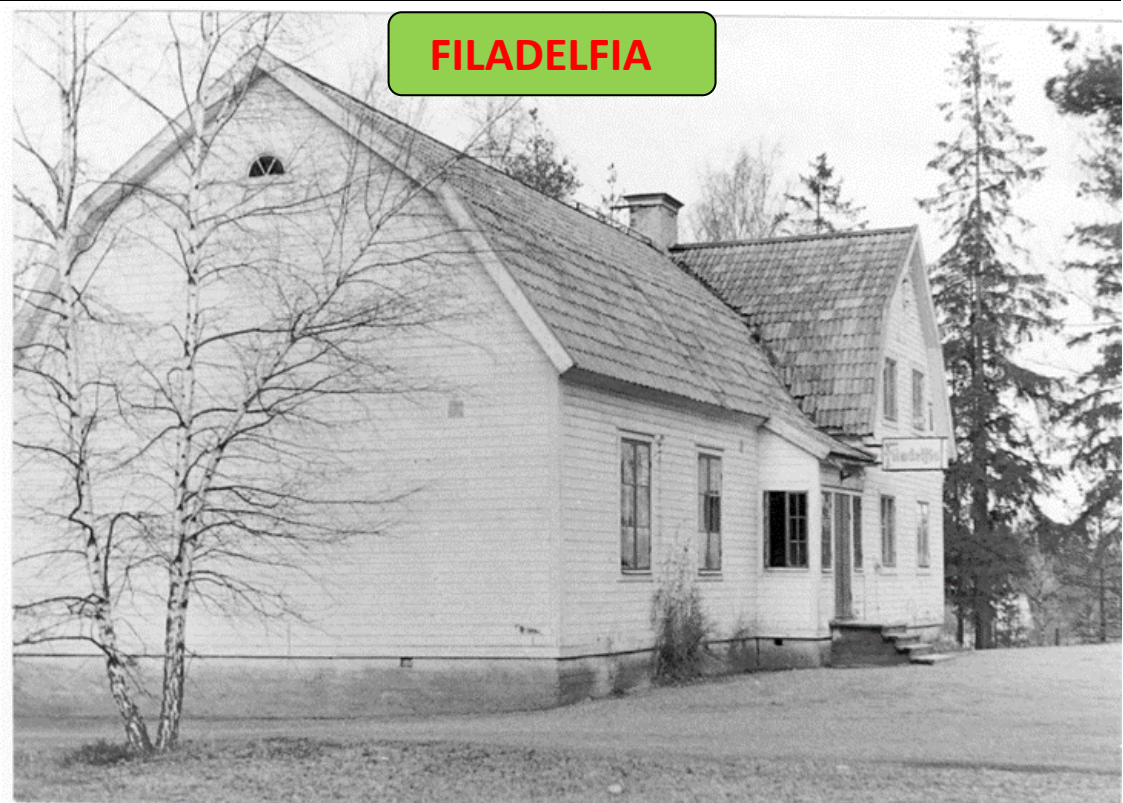
Egnahemsrörelsen och Pappersbruket samarbetar bra och nu skapas det centrum som behåller sin struktur till början av 1970-talet. Ni är säkert många som känner igen er och kommer ihåg fastighetsnamnen på höger sida? Läs och begrunda! Låt oss titta på några bilder och minnas!

MISSIONSHUSET

FILADELFIA

FURUSKOG

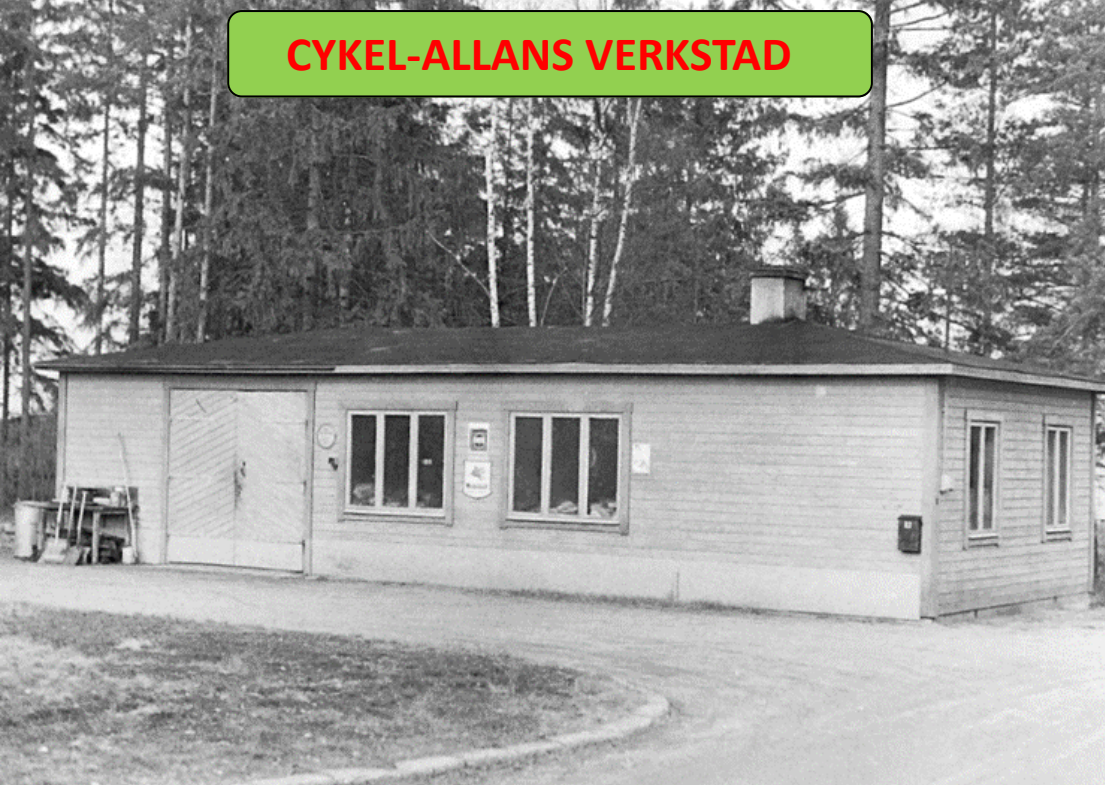
Nykterhets- och frikyrkorörelsen engagerade många Nykvarnsbor. Många kan säkert berätta om aktiviteter i husen ovan, kanske vigsel eller barndop?

Då och då har jag antytt att skog dominerat på åsen. På alla bilder från denna tid är alla husen omgivna av betydande mängder av tallar och granar. Det är ingen tillfällighet att vi hittar namn som Granbacken, Graneskog och Furuskog.

Typiskt för området var också avsaknaden av staket. Inga tomtgränser markerades. Att hänga tvätt på grannars mark var inget man bråkade om.

CYKEL-ALLANS VERKSTAD

GRANESKOG

MARIANNE LINDBLAD

Jag tror många minns "Cykel-Allan", som gärna hjälpte till med att laga en "punka" eller byta hjul.

Området skulle ge utrymme för flerfamiljshus, så Marianne Lindblad, Cykel-Allans dotter, fick ge sig iväg. Huset skulle rivas, men innan detta skedde hade jag förmånen att träffa Marianne i april 2006. Hon kände för bygden och lämnade många föremål till hembygdsföreningen.

Tack Marianne!

KIOSKEN

KONSUM SANDA

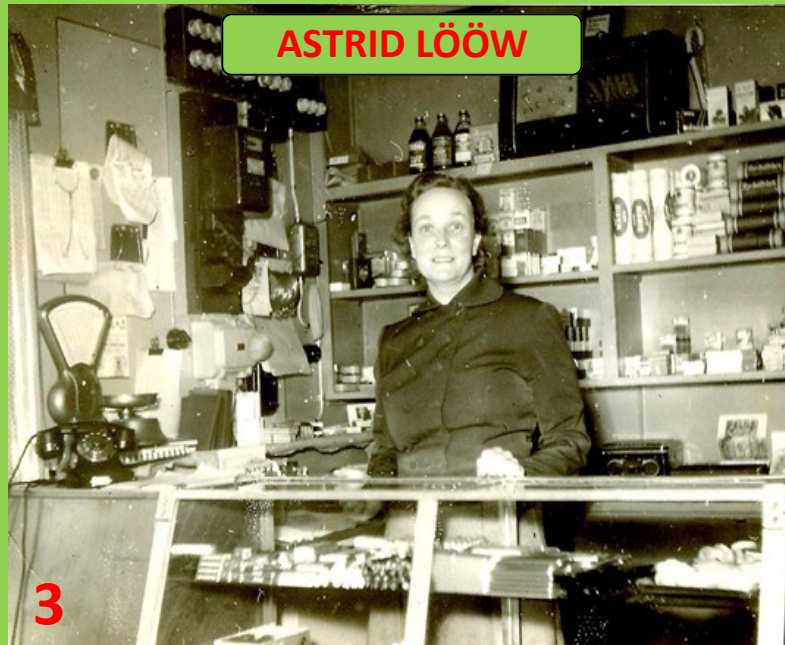

Konsum Sanda byggdes om till "snabbköp" redan 1955. Elever vid "Konstfack" skapade ett konstverk med geometriska figurer genom att terrasitputsa väggen. Var man sen på kvällen, smakade en korv med mos från kiosken bra.

IVAN SÖDERBERG

ASTRID LÖÖW

CAFÉ CENTRUM, AUKTION 1961

Ivan Söderberg, löpartalang, utanför sitt Café Centrum. Vid disken står Arne Lööws hustru Astrid Lööw. Cafét var samlingspunkt för ungdomar. Vanlig talessätt: "Träffas vid cafét". Under krigsåren kom besökare från "Polititroppene" från Berga och ryktet talar om konkurrens om Nykvarnsflickorna. Minnen? 1961 tvingades Ivan att sälja sitt café. Kommunen behövde marken. Nu in på 1970-talet!

VAD HÄNDER 1971?

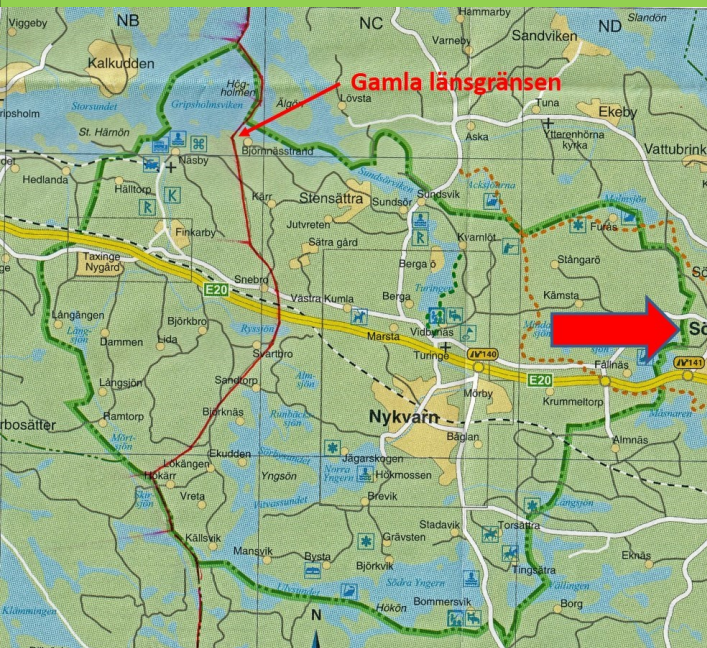

1971

Kommunreform!

MÖRKÖ, HÖLÖ, MÖLNBO, JÄRNA, ENHÖRNA,
NYKVARN OCH TAXINGE
FÖRS TILL SÖDERTÄLJE

Länsgränsen flyttas

1952 kom reformen om "Storkommuner", men det gick trögt, många stretade emot. Mer tvingande reform genomfördes 1971 och då blev Turinge/Nykvarn tillsammans med Taxinge en del av Södertälje.

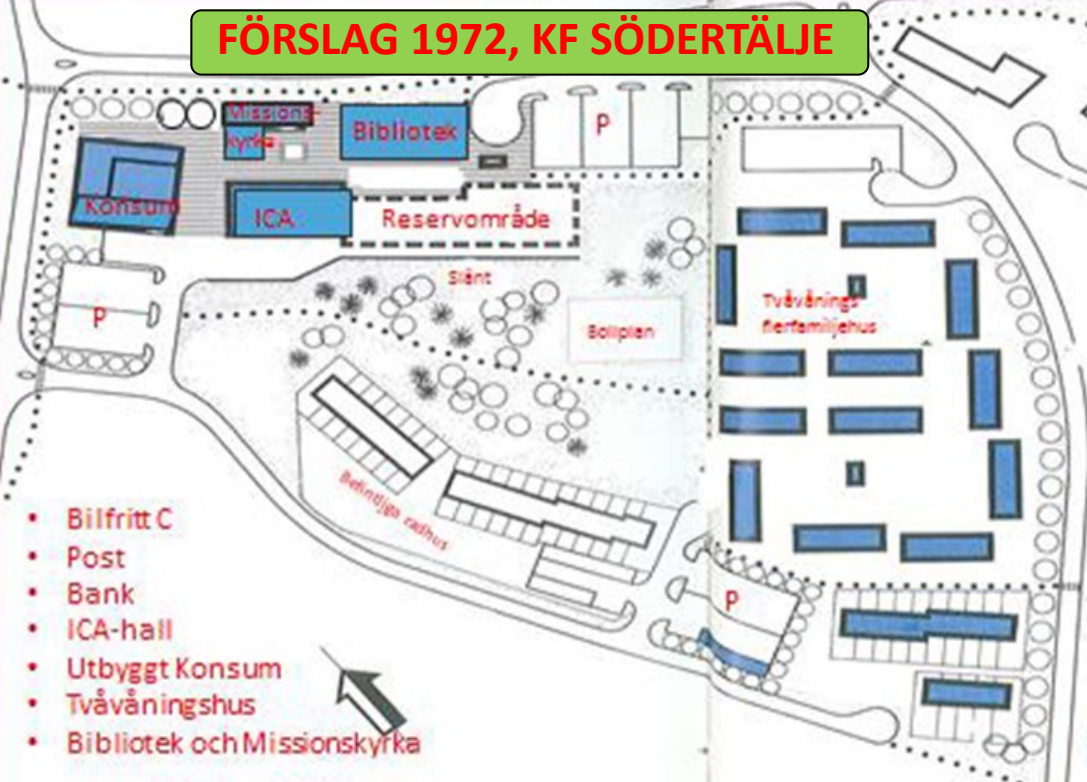
Även länsgränsen flyttades, så att Taxinge kom att tillhöra Stockholms län.

Makten flyttar till Södertälje. Nu skulle vi Turingebor samarbeta västerut med Taxinge och österut med Södertälje. Hur skulle det gå?

Sedan en tid tillbaka har Centrums framtid diskuterats och 1972 kommer ett förslag från KF i Södertälje. Så här såg det ut.

FÖRSLAG 1972, KF SÖDERTÄLJE

Redan under 1960-talet diskuterades ett nytt centrum allt livligare. Reparationsbehovet var stort. Något måste göras.

1972 presenterade KF i Södertälje förslaget t.v.

Området kring Järnvägsbygget genomfördes i princip, medan området Åshöjden senare fick en annan planlös-

RESULTATET, KLART 1974

Så blev det!

Invigning 1974.

Återkommer senare till vad som hände under årens lopp.

BYGGNATION VÅREN 1981

3

SÅ BLEV DET

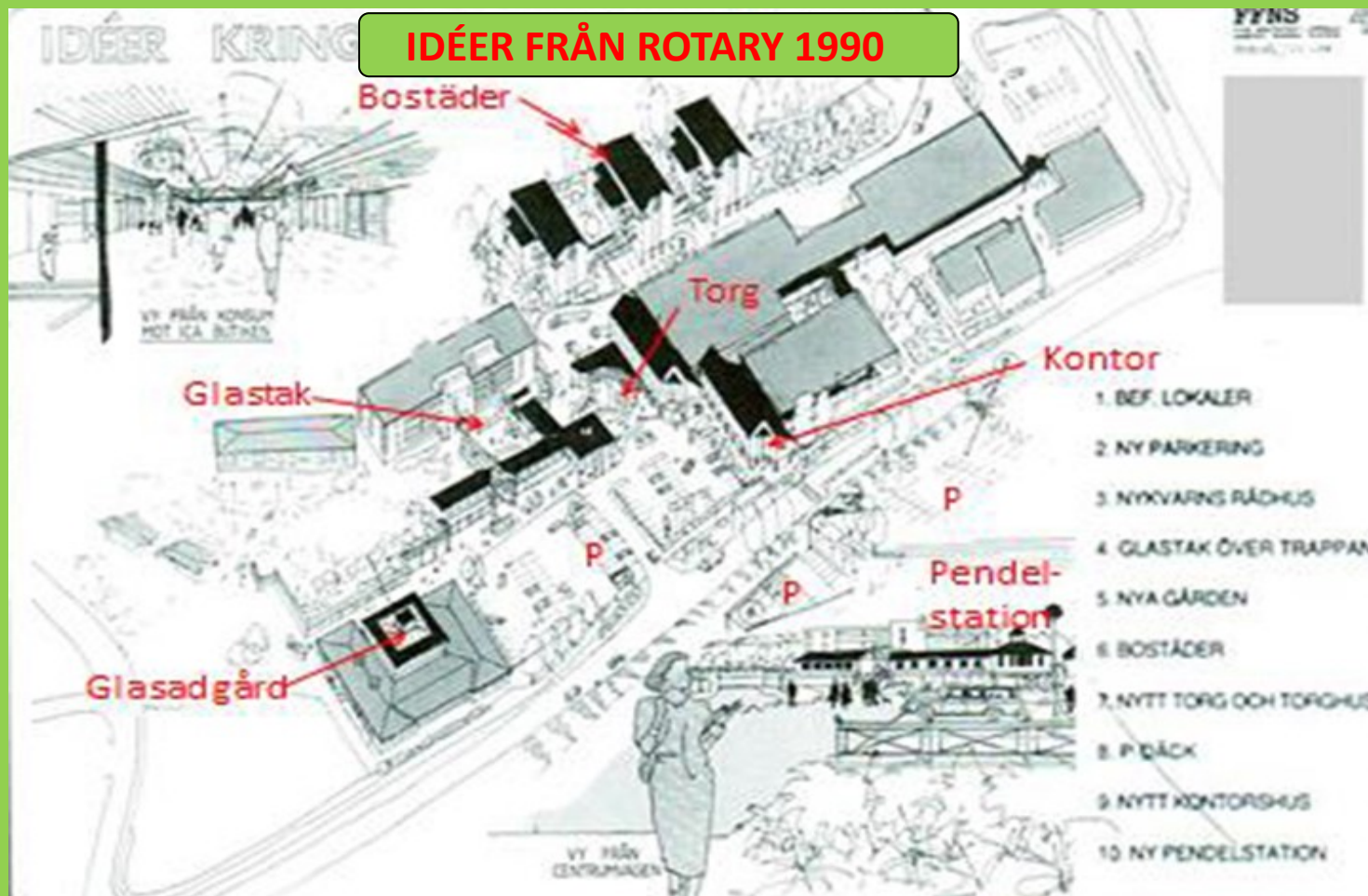

Så gick det några år. Resten av det gamla centrumet revs och blev till en stor grusplan.

Nu åter dags att bygga. Bild (1) och (2) är från våren 1981 och arbetet är i full gång. Vi minns det som kaosartat. Bussen fick ta andra vägar, svårt att parkera, stökigt och bullrigt, men vi fick ett tillskott i centrum, (3).

Undrar om vi ser kommunens sista telefonkiosk utanför Fyrkanten?

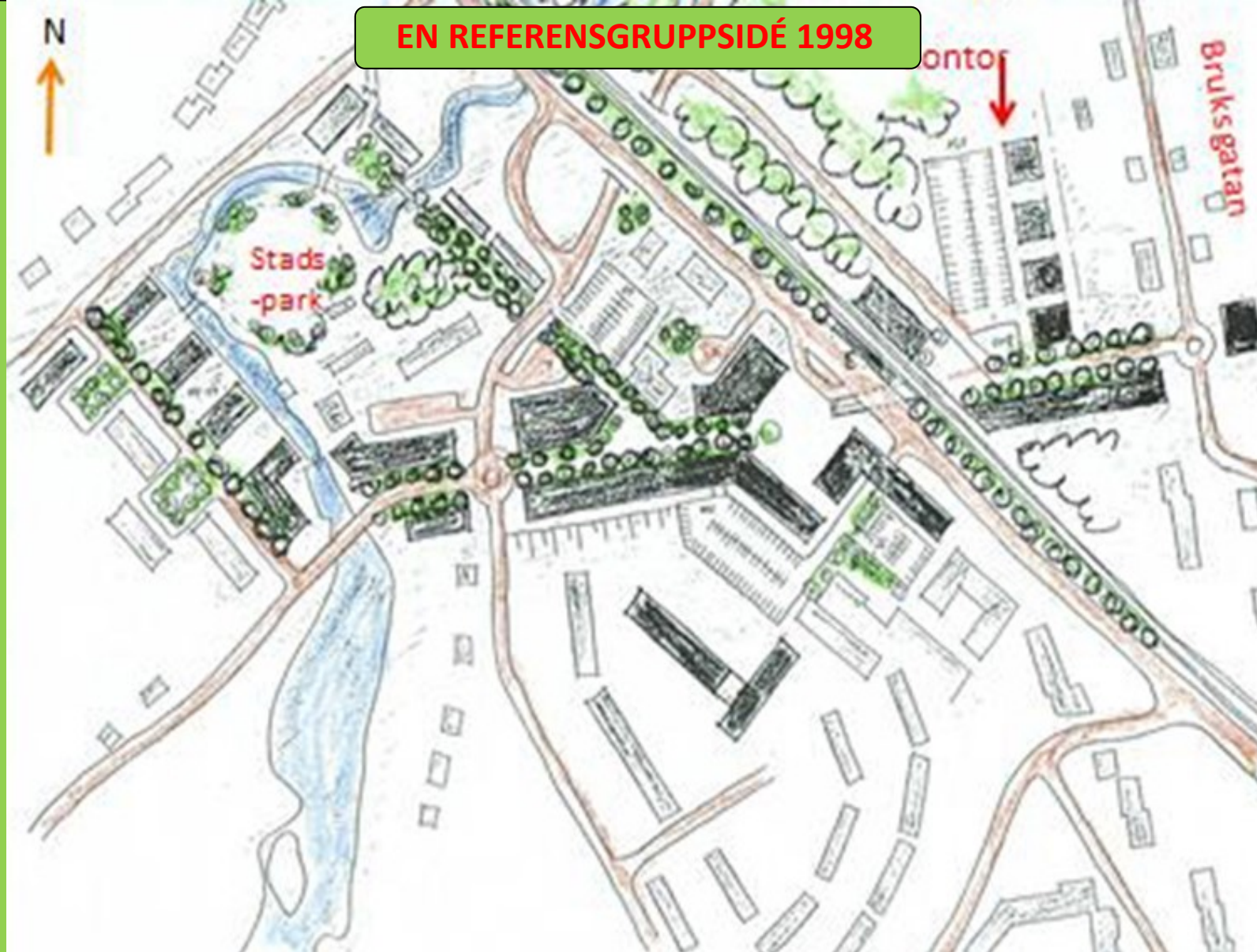

Under 1980-talet började allt flera känna missnöje med kommunens hantering av ytterområdena. För att öka det lokala inflytandet infördes i jan. 1989 en kommunalsreform, som innebar att Nykvarn blev en av 13 kommuner i Södertälje. Många intresserade sig för vidare utbyggnad av centrum samtidigt som frågan om egen kommun blev allt tydligare.

1990 presenterade Rotary en idéskiss enligt ovan. Då hoppades man att Pendeltågen skulle komma till Nykvarn. (Ber om ursäkt för dålig bild)

EN REFERENSGRUPPSIDÉ 1998

I december 1997 gav regeringen klartecken till att bilda egen kommun. Nu blev det bråda dagar. Flera arbetsgrupper bildades. En arbetade med Bygg- och Planfrågor och presenterade en "grön" idé, se ovan. En av tankarna var att bygga ihop Bruksgatan med centrum. Så blev det inte.

BYGGNATION 2004-2005

Nu är vi egen kommun och bestämmer själva!
2004 presenterades förslaget till nytt kommunhus,
där förvaltning, Folkets Hus och bibliotek skulle finnas.

Första delen klar 2005.

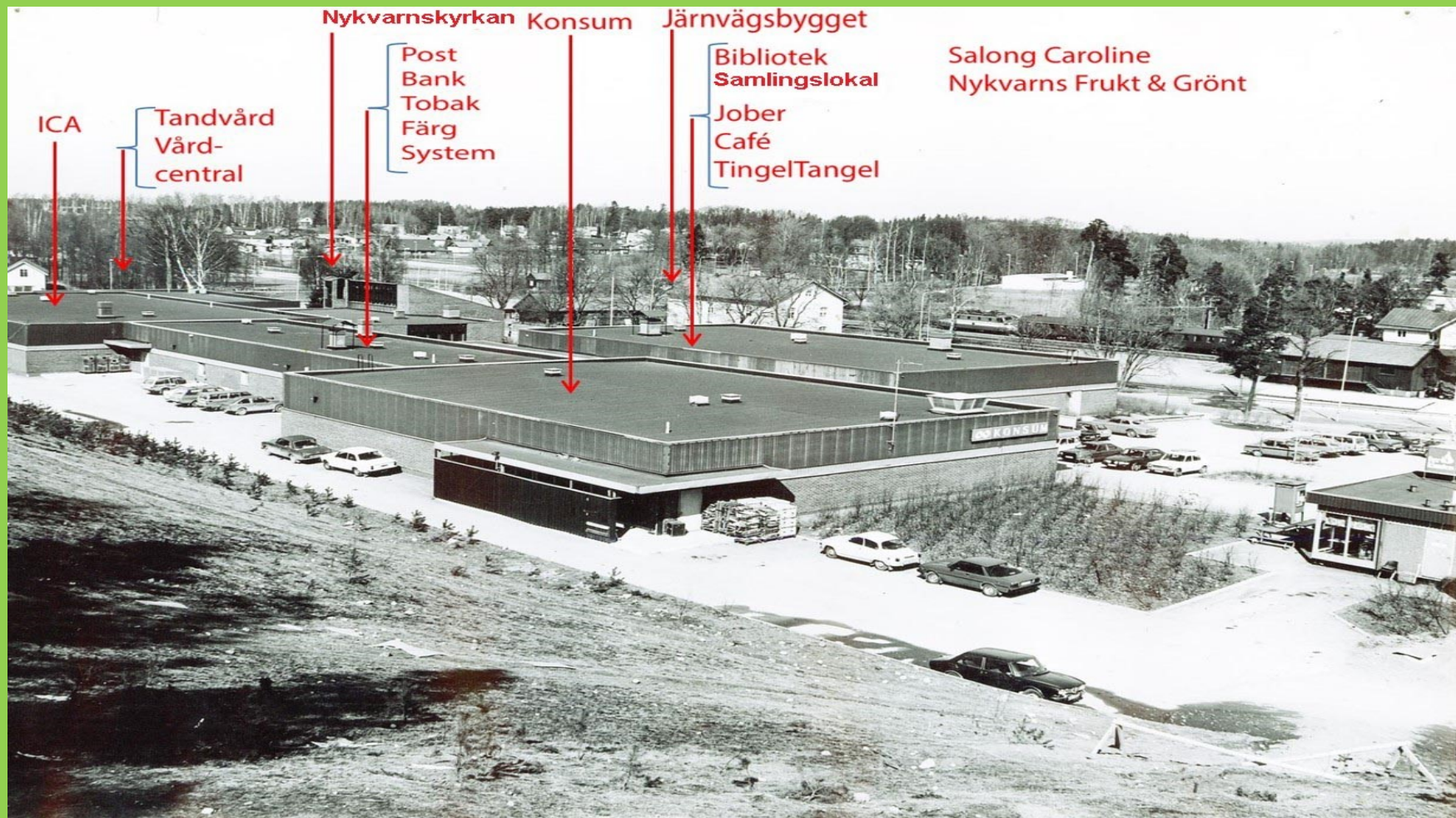
INVIGNING 2006

I september 2006 invigdes Qulturum Sländan. Byggnaden rymmer samlingsalong, bibliotek, mötesrum, barn- och tidningshörna.. Vid invigningen syntes många glada miner.

ETT CENTRUM FULLT MED HÄNDELSER

Vad hände med 1970-talets centrum?

Utvecklingen av vårt centrum påminner lite om samhällsutvecklingen i stort. Banken försvinner.

Handlare försvinner och ersätts av andra. Titta på den röda texten och pilarna. Minns!

I bildens förgrund ser vi den stora Konsumlokalen. År 2006 var det 95 år sedan man med stolthet invigde Konsum Nyboda, som var en förebild för kooperativ verksamhet.

Var fanns den stoltheten 2006?

Hur kunde detta hända?

Kan någon förklara?

TURINGE MARKNAD ÅTERUPPSTÅR

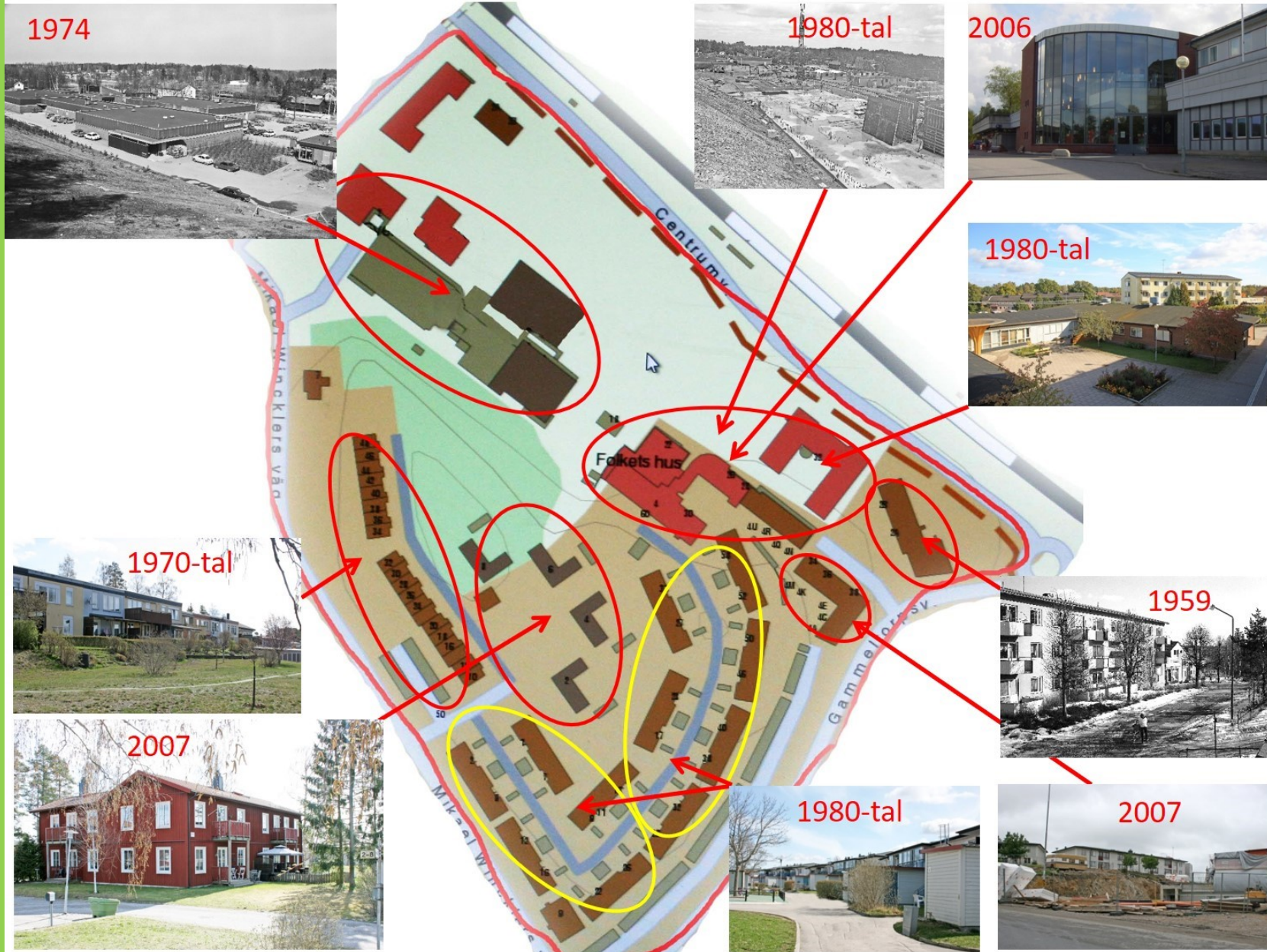

För många Nykvarnsbor är Turinge Marknad Harry Södermans (RevolverHarrys) tillställning i Fjälla hage på 1940-60-tal. När schaktmaskinerna gjort sitt och skapat tillräckligt stor yta i centrum kunde Turinge Marknad återuppstå, men nu i annan form. Bilderna ovan är från 2007, då knallarna besökte Nykvarn. Många stannade upp vid Vild-Hasses korvstånd och tog del av hans "predikningar". Med fog har han utnämnts till "Mästare i munvighet och korvens främste skald".

Nu är Turinge Marknad historia och kommer med stor sannolikhet aldrig tillbaka till centrum. Eller?

Avslutningsvis en summering av byggnationen.

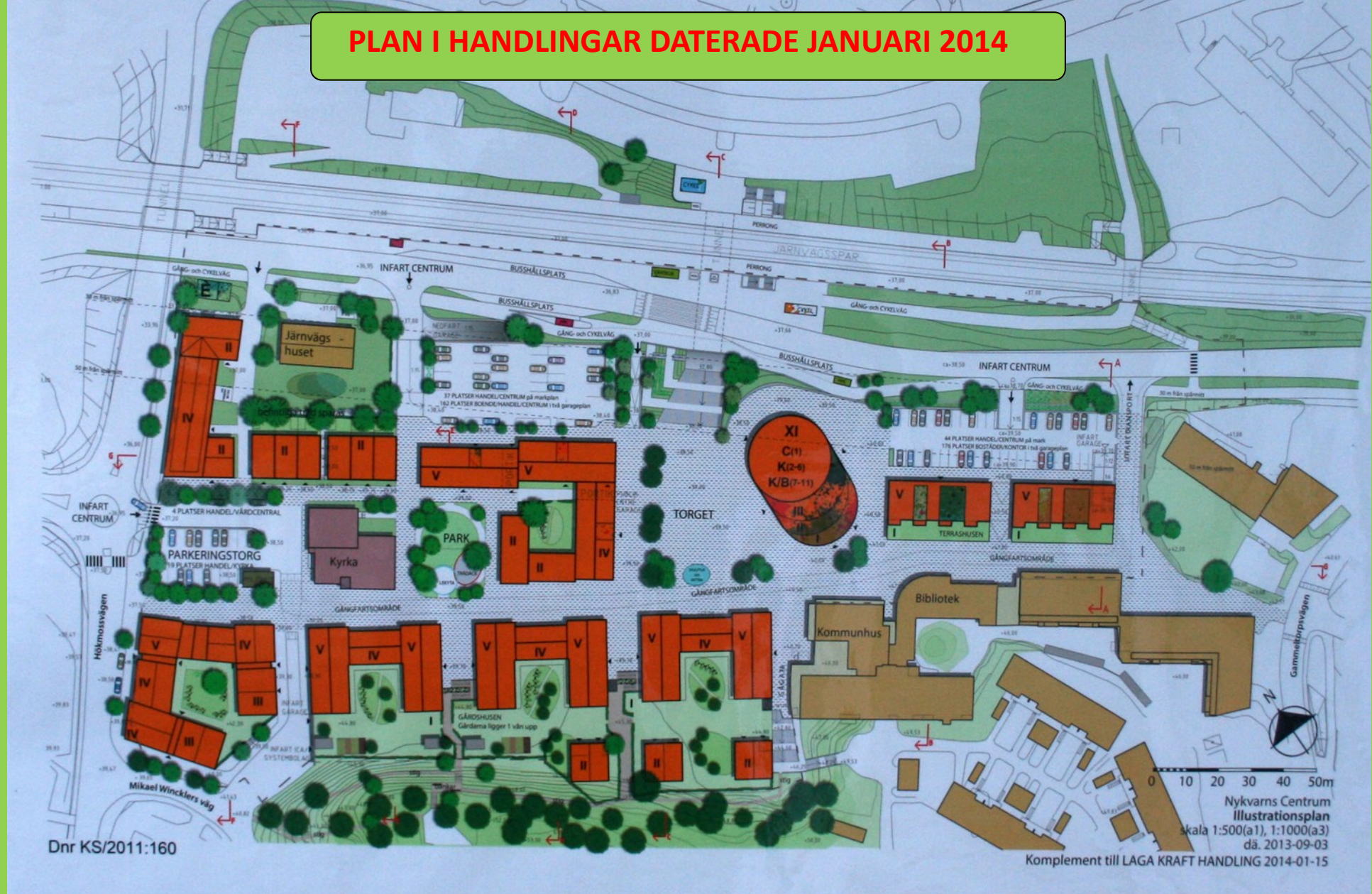

En summering från 1950-tal till 2007.

När man vet vad som nu pågår, så undrar man varför kommunen inte tagit ett övergripande ansvar för en långsiktig plan. Varför finns inte adekvata styrdokument som arkitektur- och kulturmiljöprogram? Bristande historiskt intresse? Nu väntar vi på vad SLÄTTÖ kan åstadkomma?

PLAN I HANDLINGAR DATERADE JANUARI 2014

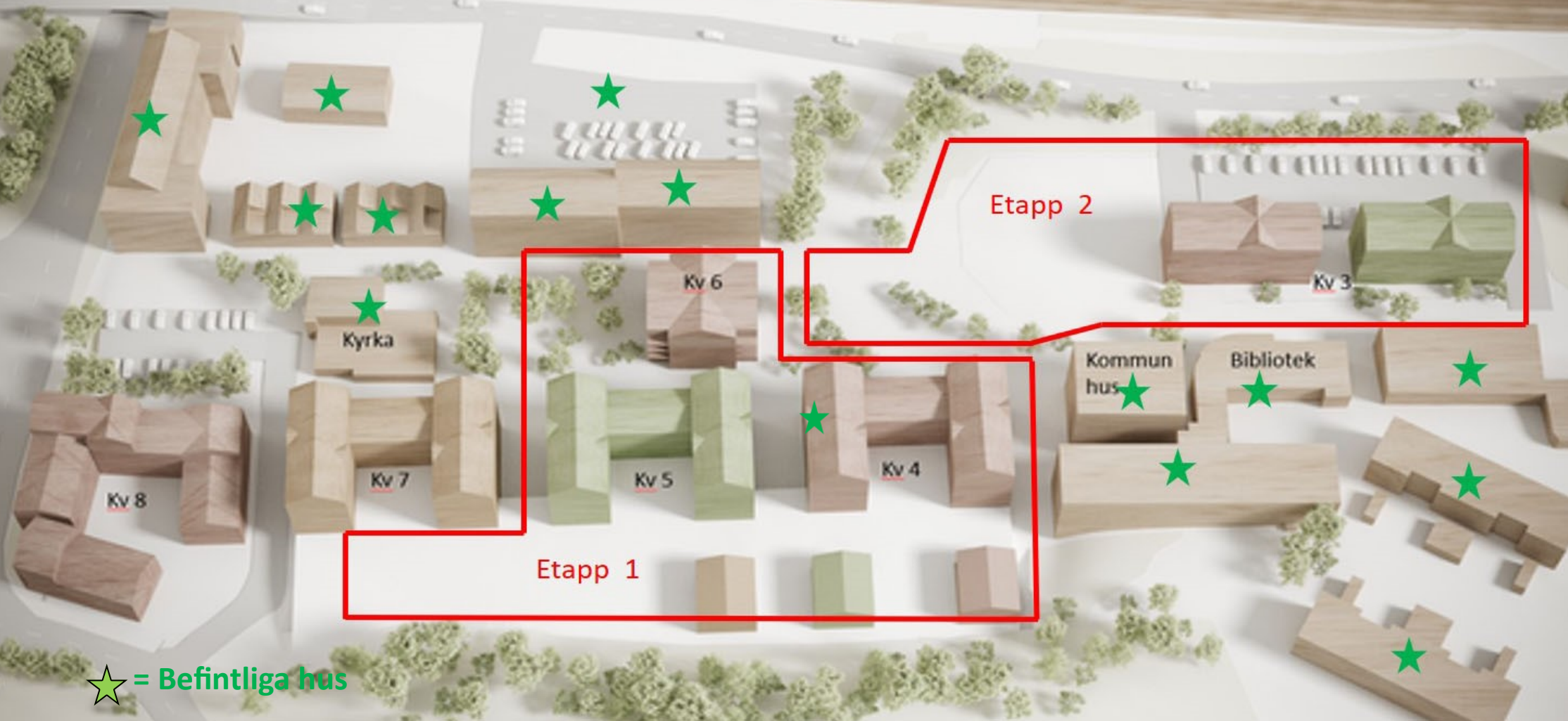
Ja, så såg planen ut 2014!

Några hus byggdes, men så tog det stopp.

Nystart på gång och nu ser planen ut så här.

DETALJPLAN DECEMBER 2021

SLÄTTÖ, som bygger i centrum startar om och planen ovan är den senaste (mars 2022), som finns på kommunens hemsida. Ytterligare bilder presenterades på SPF:s månadsmöte den 14 mars 2022. I princip gäller bilden ovan.

Genom att gå in på kommunens hemsida kan man hålla sig uppdaterad.

Vi kan nu konstatera att vi står inför historiens största omdaning av Nykvarns centrum. Så spännande!

Avslutningsvis några funderingar om klokskap och erfarenhet.

**”Att se tillbaka på sin historia är som att ro:
färdriktningen är framåt,
men blicken riktar man bakåt
och synfältet vidgas hela tiden”**

Gustav Hedenvind-Eriksson

På 1930-talet var författaren Gustav Hedenvind-Eriksson bonde på Skäggetorp, Taxinge. Han var en av de första som beskrev arbetarnas villkor. Personer från Taxinge finns omnämnda i hans böcker, dock inte med sina riktiga namn.

Han har formulerat ovanstående visdomsord, som visar sambandet mellan historiekunskap och klokskap. Rätt använd vidgar din historia synfältet. Dina samlade erfarenheter ökar ditt klokskap.

Hoppas att kommunens politiker och tjänstemän har tillräckliga historiekunskaper för att fatta kloka beslut!

Vad var det Relling sa? Fan tro´t.

TACK!

Lenart

KÄLLFÖRTECKNING

- ✿ Björnbom Sven, Beskrivning till Jordartskarta Strängnäs SO, 1981
- ✿ Eneroth Timo, Foto sid 24
- ✿ Hedenvind-Eriksson Gustav, Citat
- ✿ Löow Arne, Foto sid 20:2-4
- ✿ Lantmäteriet, Historiska kartor från åren 1648, 1824, 18982, 1915, och 1952
- ✿ Lantmäteriet, Historiska flygfoton, 1960 och 1950
- ✿ Lybeck Jakob, Turingeboken, 1940
- ✿ Nykvarns kommun, Besökskartor och Tutan
- ✿ OSK, Orienteringskarta 1988
- ✿ SGU, Faktablad Rullstensåsar
- ✿ SGU, Geologisk jordartskarta
- ✿ SLÄTTÖ, Informationsmaterial
- ✿ Söderman Lennart, Foto sid 11:2, 12:2, 19, 27, 29 och 30
- ✿ Turinge-Taxinge hembygdsförening, Arkivbilder sid 12, 13, 14, 15, 18, 20:1, 23, 28 och 30